

**THE STORY "HEART OF DARKNESS" BY JOSEPH CONRAD AND THE FILM OF F. COPPOLA
"APOCALYPSE TODAY": INTERMEDIA STUDIO****Ovdiichuk L.**

*professor and head of the department of Ukrainian
language and literature Private Higher Educational
Establishment "Academician Stepan Demianchuk International
University of Economics and Humanities", Rivne, Ukraine*

**ПОВІСТЬ «СЕРЦЕ ПІТЬМИ» ДЖОЗЕФА КОНРАДА І КІНОФІЛЬМ Ф. КОППОЛІ
«АПОКАЛІПСИС СЬОГОДНІ»: ІНТЕРМЕДІАЛЬНА СТУДІЯ****Овдійчук Л.**

*кандидат педагогічних наук, доцент,
професор і завідувач кафедри української мови та літератури
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»,
Рівне, Україна
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10055038>*

Abstract

The article presents a study of the novel "Heart of Darkness" and the film "Apocalypse Today" by F. Coppola using the tools of inter-art comparative studies. The author offers a tested method of comparing the story with the film interpretation according to the following structural elements: real events, title, plot, narrative, chronotope, main characters, genre, in the form of a table and generalization scheme. The conducted intermedial study made it possible to identify commonalities in artistic works at different levels of content and form, revealed the peculiarities and effectiveness of the comparative method.

Анотація

У статті представлено дослідження роману «Серце півми» та кінофільму «Апокаліпсис сьогодні» Ф. Коппола з використанням інструментарію міжмистецької компаративістики. Автор пропонує апробовану методику зіставлення повісті з кіноінтерпретацією за такими структурними елементами: реальні події, назва, сюжет, наратив, хронотоп, головні персонажі, жанр, – у формі таблиці та узагальнювальної схеми. Проведена інтермедіальна студія дозволила виявити спільне у мистецьких творах на різних рівнях змісту і форми, розкрила особливості і можливості компаративного методу.

Keywords: Inter-art comparative studies, transformational intermediality, intermedial analysis, genre, plot, main characters, prototypes, narratives.

Ключові слова: Міжмистецька компаративістика, трансформаційна інтермедіальність, інтермедіальний аналіз, жанр, сюжет, головні персонажі, прототипи, наративи.

Джозеф Конрад та його творчість – оригінальне явище у світовій літературі. Людина, яка поєднувала у своїй особі кілька культур: польську, українську, французьку, англійську, – виявилася ще й обдарованою художнім талантом. Юзеф Теодор Конрад Коженівський став автором літературного тексту у віці 36 років, написавши англійською мовою свій перший роман «Олмейєрова примха». У цей час він перебував в Україні у маєтку свого дядька й опікуна Т. Бобровського на Вінниччині у м. Новофастів. Наступні твори прославили Джозефа Конрада (а саме такий псевдонім обрав собі Коженівський) як мариніста, тонкого психолога, знавця людської душі і забезпечили йому почесне місце у світовій культурі.

Повість (окремі дослідники називають твір романом) «Серце півми» також була створена на основі власних вражень Ю.-Т. К. Коженівського, на той час капітана далекого плавання, про подорож до Конго.

Про цей твір схвально відгукнувся англійський письменник Джон Голсуорсі, допоміг надрукувати текст, у якому з глибокою психологічною майстерністю описані характери, вчинки, долі людей, екзотика й особливості природи та звичаїв населення Малайського архіпелагу. Роман став початком письменницької стезі капітана далекого плавання.

За мотивами повісті «Серце півми» режисер Ф. Коппола створив кінострічку «Апокаліпсис сьогодні» (1976 р.), у 1993 р. було знято телефільм «Серце темряви». Сама книга фігурує та цитується у фільмі «Кінг Конг» 2005 року. Те, що перенесення на великий екран «Серця півми» планували відомі режисери Орсон Веллс та Річард Брукс, засвідчує високу мистецьку цінність цього твору й актуальність порушених проблем.

Мета цієї наукової розвідки – здійснити інтермедіальний аналіз повісті «Серце півми» та кіно-

фільму «Апокаліпсис сьогодні» Ф. Копполи, виконавши інструментарій міжмистецької компаративістики.

«Серце п'їтьми», як і вся творчість письменника, розглядається сучасними дослідниками у різних контекстах: історико-літературному, літературознавчому, мультикультурному (К. Каплан, К. Карабін, О. Ноулз, П. Армстронг, Т. Міддлтон, З. Найдер, Д. Петерс, Д. Стейп та ін.). Проблему колоніалізму, так своєрідно і глибоко окреслену у творі, досліджує Д. Мур у площині культури, історії, текстології, наратології, стилістики. Як роман-пересторогу, роман-передбачення розкриває Т. Литвиненко. Г. Блум, автор книги «Західний канон. Книги на тлі епох», назвав роман «Серце п'їтьми» «найстрашнішою метафорою Джозефа Конрада» [2], оскільки це було передбаченням дикторських режимів радянської епохи і всього, що вони принесли для усіх націй і народностей тодішнього радянського союзу.

Українські дослідники акцентували на різних аспектах твору: О. Рудюк та В. Білявська на жанрі, визначивши його як модифіковану «екзотичну повість», «яка функціонує на пограниччі пригодницької та психологічної прози» [11, с. 92.] Неоромантична манера письма, на думку авторів дослідження, виявилася в особливостях хронотопу, в його багатоплановості, у структурі багаторівневого семантично-змістового нашарування образів, М. Панасюк розкриває проблему екзистенційної кризи людини у творі [8], Р. Туровський окреслює «апокаліпсис за Джозефом Конрадом» через антропологічні передумови катастрофи Заходу [15], специфіку образотворення (образи-символи, зокрема, образ зла), особливості авторської нарації (О. Коляда) [6].

Окремі дослідження присвячені спробі зіставлення кінострічки Ф. Кополли «Апокаліпсис сьогодні», японського аніме-серіалу «Психопаспорт» («Psycho-Pass») та повісті «Серце п'їтьми» (Д. Капелюх, Ю. Смолкіна) [5; 12] Є статті, присвячені аналізу кінострічки [4, 10, 13]

Однак заявлена тема потребує глибшого аналізу й відповідного інструментарію для інтермедіальної студії.

Оскільки твір вивчається у закладах вищої освіти в контексті британської літератури модерного періоду, а в 2022 році його включено до програми із зарубіжної літератури для 9 класу [3], то таке «прочитання» твору й кіноінтерпретації сприятиме глибшому розумінню та сприйняттю мистецьких творів і формуванню літературознавчої й

компаративної компетентності здобувачів освіти різних рівнів.

Автор цієї статті пропонує апробовану методику контекстного вивчення твору та зіставлення повісті з кіноекранізацією, що дозволяє не тільки представити й проаналізувати твір модерного періоду, а й ознайомити з кінофільмом видатного американського режисера, розкрити особливості і можливості компаративного методу в контексті інтермедіальних студій.

Сучасне літературознавство оперує новим терміном «інтермедіальність», який увів О. Ханзен-Льове за аналогією до терміну «інтертекстуальність» (Ю. Крістева). Дефініція цього поняття розкриває взаємодію в межах однієї знакової системи. За О. Поповою, теорія інтермедіальності на сучасному етапі її формування – це модифікація теорії інтертекстуальності, адаптованої до міжмистецьких взаємозв'язків». [9, с. 163]

Інтермедіальність – це, з одного боку, використання художньою літературою інших видів мистецтва, задля посилення ефекту та поглиблення головної ідеї та змісту твору: музики, живопису, скульптури, кіно тощо, з іншого – це й методологія порівняльного аналізу художнього твору і культури загалом. [19, С. 163-164].

Існує кілька класифікацій інтермедіальності. Найпоширеніші з них поділяють інтермедіальність на основі засобу поєднання або переведення медій. Учені визначили три види інтермедійних поєднань: комбінація, інтеграція і трансформація. [16, с. 56]. Й. Шрьотер розмежовує чотири типи інтермедіальності: синтетичну, трансмедійну, трансформаційну й онтологічну [17, с. 55]. Трансмедійна, тобто формальна, інтермедіальність має у своїй основі естетичну реалізацію в одному медіумі формальних структур іншого медіума, трансформаційна – репрезентацію одного медіума в іншому, онтологічна – вияв якостей одного медіума через зіставлення з іншими, використовуючи певну міжмистецьку паралельність.

Скористаємося трансформаційною інтермедіальністю як методологією літературознавчого дослідження художнього тексту та його кіноінтерпретації. Для цього на основі аналітико-синтетичної роботи створено авторську таблицю, у якій відображено основні структурні елементи художнього та кінематографічного творів: жанр, сюжет, головні персонажі, прототиби, наративи, – та узагальнювальну схему.

Таблиця 1

Повість і кінофільм: зіставний аналіз

«Серце півдня» п повість (роман)	Спільне	«Апокаліпсис сьогодні» кінофільм
Реальні (історичні) події		
Колонізація Африки (Конго) європейцями	Завоювання нових земель.	Війна американців у В'єтнамі.
Назва		
Південь – це те, що незвідане, приховане у джунглях Африки й у серці людини. Відображає головну думку автора: серце півдня знаходиться в душі людини, яка втратила відчуття реальності, перейшла межі людського і людяного.	«Жах! Жах!» «Душа заглянула у себе і збожеволіла». [7]	Відображає головну думку режисера: така цивілізаційна загарбницька місія білих людей є апокаліпсисом для ново-відкритих земель, де люди жили за законами природи. З іншого боку, апокаліпсис відбувається в душах людей: звиродніння, антигуманність, жорстокість.
Сюжет		
Капітан далекого плавання Чарльз Марлоу перебував в Лондоні після 6 років плавання по східних морях, втомився відпочивати і шукав можливість продовжити плавання, втілити мрію дитинства – відкрити для себе білу пляму на географічній мапі – Конго. Марлоу, уклавши угоду з торговою компанією як капітан торгового судна, відправляється в Конго. По дорозі він дізнається про Курца, найуспішнішого агента компанії із видобутку слонової кістки, який завдяки особистісним непересічним якостям, а також жорстокості, зумів підкорити собі тубільців, які почали поклонятися Курцу як напівбогові. Чарльз Марлоу знайшов Курца, на той час хворого, переконав залишити джунглі. По дорозі Курц помер зі словами на устах «Жах! Жах!», а Марлоу все зробив від нього залежне, щоб у пам'яті нареченої, яка кохала Курца, і сприймала як видатну, виняткову особистість, він залишився людиною.	Даремне марнування часу на суші головних персонажів. Очікування роботи (завдання). Отримання бажаного (роботи, завдання). Подорож. Пригоди, випробування, Зустріч з Курцом. Смерть Курца і його останні слова «Жах!» «Жах!» «Засуджувати за вбивство тут, на цій війні, так само безглуздо, як штрафувати за перевищення швидкості на перегонах Формули-1», - Віллард. [1]	Капітан повітряно-десантних військ американської армії Бенджамін Віллард після виконаного на війні завдання нудився у Сайгоні, зловживав алкоголем, чекав наступних розпоряджень. До нього завітали двоє офіцерів, привели його до тям, доправили в центр контррозвідувальних операцій. Там вручили секретний наказ, за приписом якого він мав вирушити у джунглі Камбоджі, знайти полковника Курца, який вийшов з-під контролю, самовільно залишив свій армійський підрозділ і втік у джунглі, де «очолив армію бойовиків, які моляться на нього, як на Бога». Його звинувачують у вбивстві офіцерів союзницької південнов'єтнамської армії, у жорстокості. Капітан вирушає угору по річці Меконг на патрульному катері виконати наказ. Упродовж небезпечної мандрівки став свідком жахливих і жорстоких боїв американської армії з місцевими військовими формуваннями, вбивств мирних мешканців. По дорозі він вивчає справу Курца, роздумує над його долею, дивується талантам. Коли зустріч відбулася, Курц утримував капітана як в'язня, наказав катувати, потім звільнив, розкрив свою філософію життя. Згодом під час ритуалу, коли тубільці вбивали бика, приносячи жертву, капітан вбиває Курца мачете. Той не чинить ніякого опору і вимовляє лише одне слово «Жах!» Цим він підсумував своє життя.
Наратив		
Наратив у наративі. Початок розповіді від імені автора, а потім оповідачем є капітан далекого плавання Чарльз Марлоу, директор акціонерної компанії і власник яхти «Нееллі». Під час виму-	Нашарування наративів. Поєднання зовнішнього та внутрішнього (психологічного) наративів.	Паралельні наративи: зовнішній – події, які відображені на кадрах, і внутрішній – голос за кадром, який розкриває думки, враження, почуття капітана Вілларда про Курца на основі сповіді (зафіксованих спогадів, листів до дружини,

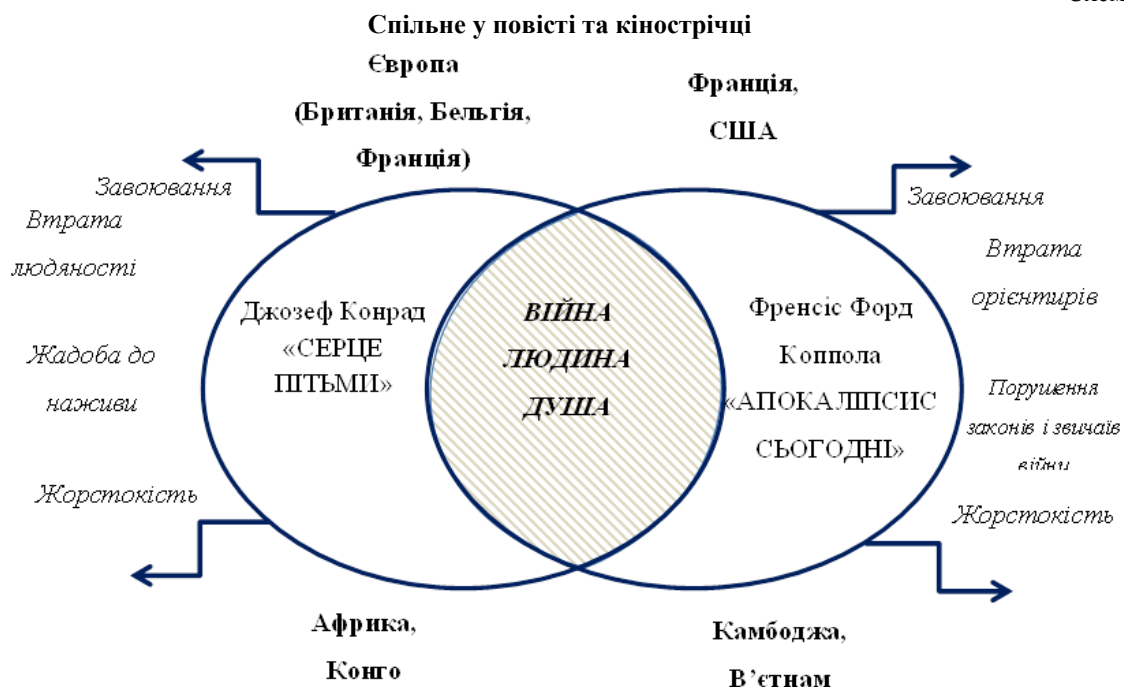
шеної стоянки (штиль), поставивши на якір яхту, де перебував разом із друзями, – колишніми моряками, розповідає їм про свою подорож до Конго і про свої думки, почуття, враження.		сина), про ставлення до нього. Свої роздуми Віллард так само називає сповіддю. Йому теж є в чому сповідатися («Я хотів отримати завдання. Мені його дали за мої гріхи. Це завдання змусило мене зробити вибір»). [1]
Хронотоп		
Ріка Темза, вічне місто Лондон, ріка Конго, місцевість Конго, джунглі. Кінець XIX ст.	Ріка, яка вигинається змією, для обох персонажів стала символом моральних і фізичних випробувань. Джунглі – це образ дикої природи, яка не приймає білих людей, виштовхує як чужих і ворожих.	Сайгон (В'єтнам), ріка Меконг, Камбоджа, джунглі. Друга половина XX ст.. (1969 р.)
Персонажі (головні герої)		
Капітан далекого плавання Чарлі Марлоу, справжній моряк, аскетичний зовні, схожий на Будду, вигадник, активний спостерігач, співчутливий до тубільців, сам прагне побачити і зрозуміти Курца, привести його до тями. Волт Курц, Визначна особистість, наділена багатьма талантами (про це розповідають Марлоу люди, які знали Курца). Він інтелектуал, філософ, має музичні здібності, талановитий оратор (мав незвичайний голос), декламатор поезії, має таку силу духу і таку харизму, що підкорює собі людей. «Він займав високе місце серед демонів тієї землі» (Марлоу). «Уся Європа брала участь у створенні Курца». Моряк (Арлекін), росіянин, син протоієрея Тамбовської губернії, (напівбожевільний), який сприйняв філософію Курца, захоплювався ним, його численними талантами, розумом, виправдовував його, проте визнавав жорстокість.	Головні герої – капітани. Обоє не знаходять себе поза основним заняттям. Вивчають життя, вчинки, характер, Курца ще до зустрічі з ним. Курц як «зав'язка». Неординарна особистість. Приголомшлива кар'єра завдяки винятковим здібностям. Курц переступив межу між добром і злом, створив свою філософію життя на війні, за якою себе оправдовував, став напівбожком для тубільців. Його голос мав великий вплив на людей. «Скиньте бомбу! Знищте їх усіх!» кінцева фраза Курца із його документа. Персонаж (Арлекін, фотокореспондент) своєрідний адвокат Курца, зачарований його харизмою.	Капітан повітряно-десантних військ Бенджамін Віллард (актор Мартін Шин), вишколений, загартований, учасник воєнних дій, витриманий, небагатослівний спостерігач, співчутливий до тубільців, має завдання вбити Курца. Полковник Волтер І. Курц (актор Марлон Брандо), один з найвидатніших військових в армії США. Зробив блискучу кар'єру, бездоганно виконував завдання, отримав близько тисячі подяк. Мав гострий розум, почуття гумору, був доброю і гуманною людиною, проте у боротьбі між раціональним та ірраціональним, між добром і злом у його душі перемогло зло, він переступив межу і втратив орієнтири. За певних обставин у нього виникла спокуса стати Богом. «Цілком очевидно, що він збожеволів» (з характеристики керівництва розвідуправління). Себе Курц порівнює з равликом, що повзе по лезу бритви. Зі спостережень капітана Вілларда: «Голос на півці зачепив за живе». «Він порвав із собою». [1] Фотожурналіст-американець, (напівбожевільний), (актор Денніс Гоппер) сприйняв філософію Курца, захоплювався ним, виправдовував його, визнавав жорстокість: «Світлий розум, але розлючена душа». «Як він читає поезію!» [1]
Прототипи		
«Бельгійський колоніальний офіцер Леон Ром (1859-1924), який працював в адміністрації Вільної	Реальні особи. Вчинки, характерні риси.	«Полковник Роберт Ро, якого у 1969 році віддали під суд за вбивство в'єт-

держави Конго. Ром був начальником станції в районі водоспадів Бойома і прославився своєю жорстокістю стосовно тубільців. За свідченням місіонерів, Ром "прикрашав" клумби навколо свого будинку відрізаними головами конголезців і на території його станції для остраху місцевих постійно стояли шибениці». [4]		намського подвійного агента. Як і вигаданий Курц, Ро навчався в "Вест-Пойнті" та брав участь у Корейській війні, де його нагородили "Срібною зіркою" за мужність і відвагу. У 1964 році Ро відправився до В'єтнаму, де став командиром групи "Зелених беретів" – елітного підрозділу армії США для проведення спецоперацій і ведення партизанської війни. Під командуванням Ро були не тільки американські військові, а й ціла мережа в'єтнамських інформаторів і агентів». [4]
Жанр		
Мариністична психологічна пригодницька повість.	Психологізм	Драма, психологічна драма, воєнний фільм.

У таблиці вміщено інформацію та цитати з повісті та фільму відповідно до названих розділів. Визначено, що спільне у творах різних мистецтв. Оскільки книга є першоосновою, то фільм – це інтерпретація команди, яка його створила: насамперед режисера, а також оператора, акторів, декоратора, композитора. Кіномистецтво за своєю природою синтетичне, поєднує слухові та зорові засоби творення, воно є просторово-часовим. Для передачі описів (природи, почуттів, портретів) у фільмі застосовуються різні прийоми: зйомки крупним планом, жести, міміка, рухи акторів, голос за кадром, музика. Музичне оформлення вражає: у кінострічці на початку лунає композиція «The End»

групи The Doors, коли ще немає ні назви, ні титрів. Чути приглушений гул гелікоптера, який наростає, далі відбувається бомбардування лісу, вибухи. Потім на цьому тлі поступово з'являється обличчя людини – головного героя, від імені якого звучить голос за кадром. Заголовну тему бою з опери Р. Вагнера «Політ Валькірії» використано в епізоді, коли гелікоптерний підрозділ підполковника Білла Кілгора починає атаку на пляж і село поряд із ним. Музика тріумфальна, оскільки Валькірії – діви, які покровительствують справжнім мужнім воїнам на полі бою, а у цій безглуздії і жорстокій розправі «Політ Валькірії» виконує роль своєрідного дисонатора. Зіставний аналіз узагальнено на Схемі 1.

Схема 1.

Таким чином, за допомогою інструментарію порівняльного аналізу художнього твору і кінофільму проведено інтермедіальну студію та виявлено спільне у наративах, персонажах, сюжеті, хронотопі, ідеї, жанрі. Висновок, який впливає із зазна-

ченого вище: Ф. Коппола взяв за основу текст Джозефа Конрада, проте використав сучасні події (війна американців у В'єтнамі), відповідно змінив хронотоп (події відбуваються у Сайгоні, на той час столиці Південного В'єтнаму та джунглях Камбоджі

у 60-ир роках минулого століття). Головним персонажем у кінострічці надана така ж роль і статус, як і в повісті: капітан Віллард, як і Марлоу, відкриває для себе Курца упродовж подорожі через свідчення інших людей, документи, намагається досягнути його особистості: вчинки, характер, світогляд, мотиви, спосіб життя, оцінює зі свого боку і настановується на трагедію непересічної особистості, яка вступила у конфлікт сама з собою у обставинах, спричинених війною.

І нарешті, головна ідея фільму збігається в обох авторів у запереченні війни як антигуманного засобу вирішення політичних суперечок, у засудженні завоюницької політики сильних держав, показі внутрішнього конфлікту людини, яка зробила вибір на користь зла у моральному виборі між добром і злом, раціональним та ірраціональним, і спокусилася статусом Бога, у випробуванні душі людини в умовах війни, що «заглянула в себе і збожеволіла».

Цим дослідженням не вичерпується тема інтермедіальних студій творчості Джозефа Конрада. Перспективним і цікавим може бути зіставне дослідження повісті «Лорд Джим» та її екранізації британським режисером Річардом Бруксом у 1965 р.

Список літератури:

1. «Апокаліпсис наших днів» / «Апокаліпсис сьогодні». Кінофільм, реж. Ф. Коппола (1979 р.) URL: <https://eneyida.tv/2245-apokalipsys-nashyh-dniv-apokalipsys-sogodni.html>
2. Блум Г. Західний канон. Книги на тлі епох; пер. з англійської Ростислав Семків (заг. ред.), Ольга Радомська та ін. Київ: Факт, 2007. 720 с.
3. Зарубіжна література 6 – 9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <http://surl.li/cubbp>
4. Ільїн Олексій BBC "Апокаліпсису сьогодні" - 40 років. Ким насправді був загадковий полковник Курц? 11 квітня 2019 URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47890760>
5. Капелюх Д. Вплив роману Дж. Конрада «Серце п'їтьми» на поп-культуру кінця XX – початку XXI століття. *Джозеф Конрад: час, простір, пам'ять*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю з дня народження письменника (Бердичів, 28-29 верес. 2017 р.); Житомир: Вид.: О.О. Євенок, 2017. С.144-148.
6. Коляда О. Наратив у наративі як складова модерністського дискурсу (на матеріалі прози Джозефа Конрада) *Джозеф Конрад: час, простір, пам'ять*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю з дня народження письменника (Бердичів, 28-29 верес. 2017 р.); Житомир: Вид.: О.О. Євенок, 2017. С. 213-216.
7. Конрад Джозеф: Серце п'їтьми. URL: <https://coollib.net/b/548886-dzhozef-konrad-sertse-pitmi/read>

8. Панасюк М. Екзистенційна криза людини в повісті Джозефа Конрада «Серце п'їтьми» *Джозеф Конрад: час, простір, пам'ять*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю з дня народження письменника (Бердичів, 28-29 верес. 2017 р.); Житомир: Вид.: О.О. Євенок, 2017. С.238-241.

9. Попова О. Інтермедіальні студії у сучасному літературознавстві. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2017. № 38 : 163-167. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/270150.pdf>

10. Родик К. Серце російської п'їтьми: літературна спадщина четвертого атланта модернізму Джозефа Конрада. *Україна молода*. №007. 22.01.2020. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3556/164/142585/>

11. Рудюк О, Білявська В. Просторова організація екзотичної повісті Джозефа Конрада «Серце п'їтьми». *Волинь-Житомирщина*. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем Випуск 30. 2019. С. 91-103. URL: <http://surl.li/gldsz>

12. Смолкіна Ю. Екранізація за твором Джозефа Конрада: здобутки і втрати (фільм «Апокаліпсис сьогодні» за повістю «Серце темряви»). *Джозеф Конрад: час, простір, пам'ять*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю з дня народження письменника (Бердичів, 28-29 верес. 2017 р.); Житомир: Вид.: О.О. Євенок. 2017. С. 120-123.

13. Срібний М. Чому це класика: «Апокаліпсис сьогодні». Зображення війни як найвищого прояву людського життя. 14.02.2020. URL: <https://moviegram.com.ua/apocalypse-now/>

14. Ткачук О. П. Джозеф Конрад у контексті сучасних досліджень. *Наукові праці* [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Літературознавство. 2012. Т. 200, Вип. 188. С. 102-105 URL: <http://litstudies.chdu.edu.ua/article/view/73488>

15. Туровський Р. Апокаліпсис за Джозефом Конрадом: антропологічні передумови катастрофи Заходу в повісті «Серце темряви». *Джозеф Конрад: час, простір, пам'ять*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю з дня народження письменника (Бердичів, 28-29 верес. 2017 р.); Житомир: Вид.: О.О. Євенок, 2017. С.250-254.

16. Циховська Е. Теоретичні дилеми поняття інтермедіальності. *Слово і час*. 2014. №11. С. 49-59. URL: <http://surl.li/mabye>

17. Schröter J. Four models of intermediality. January 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/289703655_Four_models_of_intermediality